

ALFRED NORTH WHITEHEAD

A. Cloots, (red.), *Whitehead en de religie. Kon-teksten bij 'Religion in the Making'*. Leuven, H.I.W. Leuven en Peeters, 1990. 87 blz., 320 Bfr. ISBN 90-6831-206-5

Dit boekje bevat de uitgewerkte referaten van een in 1988 aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven gehouden colloquium over *Religion in the Making* van Alfred North Whitehead. Het boek heeft twee delen. Het eerste deel bevat drie verhandelingen over Whiteheads opvattingen ten aanzien van de religie. Het tweede deel bevat twee studies. In de eerste confronteert de auteur Whiteheads denken met het Duitse idealisme, waarbij de esthetiek als het belangrijkste raakpunt fungeert. In de tweede wordt de visie van Whitehead geplaatst tegenover de ontwikkelingstheorieën van denkers als Weber, Kohlberg en Habermas, waarin voor de religie in het hoogste ontwikkelingsstadium geen plaats meer is.

De redacteur schrijft in een "Ten geleide" dat voor het lezen van deze stukken "geen al te grote vertrouwdheid met de filosofie van Whitehead verondersteld is". Het eerste stuk, van de hand van Cloots zelf, is als uitwendige en introducerende oriëntatie omtrent de plaats van *Religion in the Making* binnen het werk van Whitehead zonder meer bruikbaar. Als inleiding tot de grondbegrippen uit diens godsdienstwijsgerige systeem is dit stuk weinig geslaagd. Cloots spreekt, zonder de begrippen goed te definiëren, van het onderscheid tussen 'God als principe van begrenzing' en 'de consequente natuur van God', en van dat tussen de 'primordiale' en, opnieuw, de 'consequente' natuur van God. Cloots laat het na hier even te bevestigen dan wel te ontkennen of men in dit verband mag denken aan het onderscheid tussen God als 'de geheel andere' en '*Deus sive natura*' en dat tussen de transcendente en de immanente God. En de kwestie van de relatie tussen die twee naturen van de ene (?) God blijft geheel buiten het gezichtsveld. De leek voelt zich hier hulpeloos; voor de kenner zegt Cloots vermoedelijk niets nieuws. Intussen zet hij het idiosyncratische taalgebruik van Whitehead voort; hij spreekt van 'uiteindelijkheidswaarde', 'wordingsactiviteit', 'waarde-volheid', enzovoort. Op grond van dit stuk vermoedt de leek bij Whitehead een religieus geaccentueerde kosmologie met neoplatoonse of hegeliaanse motieven.

In de daaropvolgende uiteenzetting van F. D'Souza over *Religion in the Making* vinden we bijna niets terug van wat we bij Cloots leren. In deze studie ligt het accent op de mens die als op zichzelf teruggeworpen individu God als metgezel ervaart. Deze ontmoeting tussen mens en God is een innerlijke ervaring (Cloots in zijn vertaling van D'Souza: 'inwendige ervaring'), een 'directe private intuïtie'. D'Souza spreekt vervolgens over de 'expressie' van deze intuïtie en, in dit verband, over de relatie tussen het geïnspireerde individu enerzijds en traditie en gemeenschap anderzijds. Interessante beschouwingen, maar veel blijft cryptisch en nogal uitwendig, dat wil zeggen tezeer gebonden aan woordgebruik en schema's zoals men ze bij Whitehead vindt. De vraag blijft wat er nu precies in het fundamentele verschijnsel van het 'alleen-zijn' gebeurt. Wanneer D'Souza stelt dat het gaat om 'speciale ervaringen' en 'individuele intuïties', om 'inwendig leven' en gebed, en, verder, dat "Whitehead de aard van dat alleen-zijn niet erg uitwerkt"

(blz. 27), dan blijft over dat de lezer hier zelf maar iets moet invullen, al naar gelang hij in voorraad heeft. Of wordt hij geacht "de notie van 'inwendigheid' zoals de Quakers die hanteren" (blz. 28) te kennen en daaruit het nodige af te leiden ?

De derde studie in deze bundel is opnieuw van Cloots. Hij bespreekt hier het grote metafysische principe dat volgens Whitehead aan de werkelijkheid als geheel ten grondslag ligt, namelijk de doelloorzakelijkheid. Weer voert Cloots een reeks van technische termen ten tonele, een rustige en naar de ons bekende werkelijkheid verwijzende uiteenzetting over de zogenaamde 'mentale prehensies', die de kern van de doelloorzakelijkheid vormen, blijft echter achterwege. Boeiend is het, tenslotte, te zien dat Cloots enige reserve voelt ten aanzien van Whiteheads opvatting dat "God de enige 'actuele entiteit' is die geen 'actueel gebeuren' is" (blz. 54; vgl. blz. 55-56); hij lijkt liever te opteren voor "de immanentie van het goddelijke in alle gebeuren" (blz. 56). Brusqueert Cloots onverbloemd de geest des tijds ? Toch niet, want hij besluit met het volgende : "De God van de religie is veel 'groter' en 'rijker' dan de God van de filosofie. Maar niet iets totaal anders" (blz. 56). Enige toelichting krijgen we niet.

Het onderwerp van de vierde studie uit dit boek, van de hand van Antoon Braeckman, heb ik zoëven reeds aangeduid. Het gaat om een degelijk onderzoek, leesbaar en zonder het elders in deze bundel zo storende jargon. Belangrijk is, zo lijkt me, dat in deze studie de kwestie van de vrijheid van de mens aan de orde komt. Braeckman meent, dat Whitehead misschien te weinig benadrukt heeft dat de doelloorzakelijke, dus in feite heteronome relatie die de werkelijkheid in beweging brengt, de specifieke aard van de menselijke vrijheid niet kan verklaren. Ook deze studie komt dus uit bij de vraag naar de mogelijkheid van een 'God van de religie' die ook 'God van de natuur' is, en naar de mogelijkheid van "een God die zowel de God kan zijn van de *vrije* mens, als een God van de natuur" (blz. 77; cursivering A.B.).

De laatste, zeer korte studie uit de bundel is van R.L. Fetz, in een bewerking door J. van der Veken. Fetz laat zien dat de ontwikkelingstheorie van Whitehead eraan ontkomt het atheïsme tot noodzakelijk element van het hoogste stadium in de ontwikkeling van de cultuur te maken, namelijk door uit te gaan van een hoogste, slechts bij enkelingen tot ontwikkeling gekomen vorm van religie; deze vorm van religie heeft *zelf* het rationaliseringsproces doorgemaakt en hoeft dus in de ogen van de rede niet 'achterlijk' te zijn.

Deze bundel laat, met enige moeite, zien dat Whitehead een interessant denker is. Maar het is een geruststelling te weten dat de traditionele religies zich niet zomaar gewonnen geven aan zijn 'rationele religie'.

Victor KAL